

เอกสารวิชาการส่วนบุคคล
(Individual Study)

พระพุทธศาสนากับหลักประชาธิปไตยของไทย

จัดทำโดย นางสาวสุธีรา อุปพัทธางกูร
รหัส ๖๐๐๕๕๑

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของการอบรม
หลักสูตรหลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๕
วิทยาลัยศาลรัฐธรรมนูญ
สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

พระพุทธศาสนากับหลักประชาธิปไตยของไทย

นางสุธีรา อุปพัทธางกูร^๑

บทคัดย่อ

สืบเนื่องจากประเทศไทยมีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และเป็นระบอบประชาธิปไตยที่มีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดบัญญัติลายลักษณ์อักษรถึงหลักการสาระสำคัญในด้านต่างๆ ไว้อย่างครอบคลุมชัดเจน นับแต่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช ๒๔๗๕ จวบจนถึงรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันนี้คือรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ ไม่ว่าจะประเทศชาติจะผ่านกาลเวลามายาวนานสักเพียงใด ผ่านวิกฤตปัญหาความขัดแย้งภายในประเทศมานานับครั้งไม่ถ้วน มีการยกเลิกแก้ไข เพิ่มเติมรัฐธรรมนูญมาแล้วมากมายจนถึงฉบับปัจจุบันซึ่งถือเป็นฉบับที่ ๒๐ แล้วก็ตาม แต่ความดำรงคงอยู่ไว้ซึ่งระบอบประชาธิปไตยและอำนาจอธิปไตยอันเป็นของปวงชนชาวไทยนั้นก็ยังคงอยู่ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งความดำรงคงอยู่ควบคู่ไปกับสามสถาบันหลักของประเทศไทย นั่นคือ สถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ สืบไป

^๑ กรรมการผู้จัดการบริษัท ปากน้ำเท็กซัส ไลท์ จำกัด

พระพุทธศาสนาในประเทศไทย

“เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม”

(พระปฐมบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช พระราชพิธีบรมราชาภิเษก วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๔๙๓)

“...ในเมืองไทยนี้ใครจะถือปฏิบัติตามศาสนาใดก็ได้ทั้งนั้น เคยชี้แจงอยู่เสมอว่า เมืองไทยนี้อยู่ได้ก็เพราะไม่มีการกีดกันระหว่างคนศาสนาโน้น คนศาสนานี้ แต่ว่าเป็นที่ทราบกันดีว่า ทุกคนปฏิบัติศาสนกิจของตนด้วยความมุ่งมั่นหวังดี ตั้งใจที่จะให้เกิดประโยชน์ตนและประโยชน์ส่วนรวม ศาสนาทุกศาสนา จึงใช้ได้ทั้งนั้น ขอเพียงอย่าให้เบียดเบียนซึ่งกันและกัน...”

(ความตอนหนึ่งของพระราชดำรัส ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช พระราชทานแก่ผู้แทนองค์การศาสนาและผู้แทนสถาบันการศึกษาต่าง ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรชัยมงคล เนื่องในการเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาพกาภิรมย์ พระราชวังดุสิต วันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๑๒)

“...พระพุทธศาสนาซึ่งทางดำเนินชีวิตที่ปราศจากโทษ ช่วยให้เกิดความเจริญร่มเย็น ได้อย่างแท้จริง เพราะมีคำสั่งสอนที่มีลักษณะพิเศษประเสริฐ ในประการอาศัยเหตุผลอันถูกต้องเที่ยงตรงตามความเป็นจริง เป็นพื้นฐาน เป็นประโยชน์แท้จริงแก่ทุกคน...”

(ความตอนหนึ่งของพระราชดำรัส ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช พระราชทานเพื่อเชิญไปอ่านในการเปิดประชุมใหญ่ของสมาคมพุทธศาสนาทั่วราชอาณาจักร ณ วิทยาลัยครูจันทบุรี วันที่ ๖ ธันวาคม ๒๕๑๘)

“...ชาวไทยซึ่งเป็นพุทธมามากชนมีจิตสำนึกมั่นคง อยู่ในกุศลสุจริต และในความเมตตาการุญ เห็นว่าศาสนาทั้งปวง ย่อมสั่งสอนความดีให้บุคคลประพฤติปฏิบัติแต่ในทางที่ถูกที่ชอบ จึงมิได้ดูแคลนเบียดเบียนผู้ถือศาสนาอื่น ดังนี้คริสต์ศาสนาจึงเจริญงอกงาม ขึ้นได้ในประเทศไทย...”

(ความตอนหนึ่งของพระราชดำรัส ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช โอกาสที่สมเด็จพระสันตะปาปา จอห์นพอล ที่ ๒ เข้าเฝ้าฯ ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท วันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๗)

พระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเบื้องต้นและรวมถึงพระราชดำรัสข้างต้นนี้^๒ เป็นพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ซึ่งผู้เขียนขอน้อม

^๒ จาก ๙๙ พระบรมราโชวาทน้อมนำราษฎร์ร่มเย็นเป็นสุขคานต์ (น. ๑๙-๓๑), โดย กระทรวงวัฒนธรรม และคณะ, ๒๕๕๙, กรุงเทพฯ : สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม.

อัญเชิญนำมาวางเป็นแนวทาง ก่อนจะเข้าสู่ประเด็นพระพุทธศาสนากับหลักประชาธิปไตยของไทยที่ผู้เขียนตั้งใจไว้ เพื่อที่พสกนิกรที่ได้เกิดได้อาศัยบนพื้นแผ่นดินไทยในกาลสมัยที่พระองค์ท่านมีพระเมตตาปกครองบ้านเมืองอีกคนหนึ่งนี้จะได้น้อมรำลึกถึงพระจริยาวัตรอันงดงามของพระองค์เมื่อครั้งทรงเป็นพุทธมามกะและทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภกในพุทธศาสนา ต้นแบบของพสกนิกรชาวไทยสืบมาจากรุ่นสู่รุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากพระปฐมบรมราชโองการของพระองค์ที่เป็นเหมือนตั้งคำปฏิญาณตนที่มอบไว้ให้แก่พสกนิกรชาวไทยว่า พระองค์จะทรงใช้หลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาปกครองประเทศเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม(Public Interest) เป็นเป้าหมาย ทำให้เหล่าพสกนิกรตระหนักได้ว่า พระองค์ท่านและรวมถึงพระมหากษัตริย์แห่งสยามประเทศไม่ว่าจะยุคใดช่วงสมัยใดกาลเวลาใด พระมหากษัตริย์จะยึดหลักธรรมคำสอนมาผนวกเข้ากับหลักการปกครองประเทศได้โดยไม่จำเป็นต้องมีกฎหมายสูงสุดของประเทศหรือบทกฎหมายอื่นใดมาบัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษรบังคับให้พระองค์ต้องเปล่งสัตย์วาจาปฏิญาณตนเหมือนเช่นพระมหากษัตริย์ในประเทศมหาอำนาจอื่นบางประเทศกระทำกัน ไม่ว่าจะประเทศมหาอำนาจอย่างในประเทศอังกฤษ ประเทศญี่ปุ่น หรือบางประเทศในกลุ่มอาเซียนดังเช่นประเทศมาเลเซีย เหล่านี้เป็นต้น^๓ จึงควรที่พสกนิกรชาวไทยทุกคนและรวมถึงผู้เขียนจะร่วมน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้

ประเทศไทยเป็นที่ทราบกันโดยวิถีชีวิตว่าให้สิทธิและเสรีภาพแก่พสกนิกรที่อาศัยอยู่บนพื้นแผ่นดินที่จะเคารพนับถือศรัทธาในองค์ศาสดารวมถึงหลักคำสอนในศาสนา(religion) ได้ก็สามารถกระทำกันได้อย่างเสรี ขึ้นอยู่กับฉันทะของแต่ละบุคคลแต่ละสังคม เพราะในแต่ละคำสอนต่างก็มีความศักดิ์สิทธิ์ในแนวทางคำสอนที่เป็นเอกลักษณ์ มีความละเอียดลึกซึ้งในหลักคำสอน อาจเหมือนกันบ้างหรือแตกต่างกันไปบ้าง เพราะสิ่งที่ได้รับจากคำสอนในแต่ละศาสนาจะต้องมีจุดมุ่งหมายจุดเกาะเกี่ยวทำให้บังเกิดประโยชน์สุขแก่กายและใจที่จะต้องไม่ไปกระทบสิทธิหรือไปเบียดเบียนผู้อื่นด้วย แต่ถึงแม้ประเทศไทยจะให้สิทธิและเสรีภาพในการนับถือศาสนากันอย่างทั่วถึงแล้วก็ตาม พระพุทธศาสนาก็ยังเป็นแก่นหลักของประชาชนชาวไทยต่างเคารพนับถือ ทั้งด้วยแนวทางคำสอนแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและทั้งด้วยต้นแบบจากประมุขผู้ปกครองประเทศเราเอง ตั้งอีกใจความตอนหนึ่งในพระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ที่ได้พระราชทานเพื่ออัญเชิญไปอ่านในพิธีเปิดการประชุมสมาคมพุทธศาสนาทั่วราชอาณาจักร ครั้งที่ ๔๐ เรื่อง “พระพุทธศาสนากับภาวะวิกฤตของสังคมไทย” เมื่อวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๔๑ ความว่า “...ธรรมะในพระพุทธศาสนานั้นบริบูรณ์ด้วยศีลธรรมที่เป็นสาระและเป็นประโยชน์ในทุกระดับ ซึ่งบุคคลสามารถจะศึกษาและปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ คือ ความเจริญผาสุกแก่ตนได้อย่างแท้จริง กล่าวคือ ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมจะมีชีวิตและกิจการงานที่ประกอบด้วยความสว่าง สะอาด และสงบ ที่ว่าสว่างนั้น คือมีปัญญา รู้เหตุ รู้ผล รู้ผิดชอบชั่วดี โดยกระจ่างชัด ที่ว่าสะอาดนั้น คือไม่มีความทุจริตทั้งกายวาจาใจ มาเกื้อกมลัว เพราะเห็นจริงชัดในกุศลและอกุศล ที่ว่าสงบนั้น คือเมื่อไม่ประพฤติทุจริตทุกๆ ทางแล้ว ความเดือดร้อนจากบาปทุจริตก็ไม่มาแผ้วพาล คนที่ประพฤติตนปฏิบัติงานโดยตั้งอยู่ในธรรม

^๓ จาก *หลักนิติธรรมกับประชาธิปไตย* โดย บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, เอกสารประกอบการบรรยายหลักสูตรหลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๕, ๒๙ มีนาคม ๒๕๖๐.

อย่างเคร่งครัด จึงเป็นผู้มีปรกติสุขอยู่ร่มเย็น ไม่ทำความเดือดร้อนให้แก่ตนเอง แก่ผู้อื่น และสังคมส่วนรวม ท่านทั้งหลาย ผู้ตั้งใจอุทิศแรงกายแรงใจของตนเพื่อพระพุทธศาสนาและความผาสุกของประชาชน จึงควรจะได้เพียรพยายามปฏิบัติส่งเสริมให้มหาชนได้ศึกษาและปฏิบัติธรรมะอย่างถูกต้องทั่วถึง ก็จะช่วยให้แต่ละบุคคล ดำรงตนอยู่ได้อย่างมั่นคงและเป็นสุขในทุกสถานการณ์ และช่วยค้ำจุนส่วนรวมมิให้เสื่อมทรุดลงได้ดังที่ท่านมุ่งหวัง...”^๔ ต้นแบบจากแนวพระราชปณิธานของพระองค์ท่าน ทำให้พิจารณาได้ว่า หากเราได้ยึดการปฏิบัติในชีวิตประจำวันตามหลักธรรมคำสอนไม่ว่าบทธรรมะใดนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตแล้ว ความสุขที่แท้จริงจะเกิดขึ้นในจิตใจได้ไม่ยากเย็นนัก ไม่ว่าจะประสบกับสถานการณ์เช่นใดก็จะมีสติ เกิดปัญญา ให้ผ่านพ้นอุปสรรคปัญหาไปได้ ซึ่งต้องยอมรับว่า เนื้อแท้ของหลักธรรมคำสอนแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นเรื่องลึกซึ้งละเอียดอ่อน ต้องตั้งใจศึกษาอย่างจริงจังและมุ่งมั่นที่จะเข้าถึงรสพระธรรม คำสอนที่แฝงอยู่ในแก่นธรรม จนอาจมองได้ว่ายากเกินจะเข้าใจได้อย่างถ่องแท้ แต่หากว่าไม่เริ่มลงมือนำธรรมะมาปฏิบัติใช้ในชีวิตประจำวันเสียเลย ความวุ่นวายทั้งทางกาย วาจา ใจก็จะบังเกิดขึ้น ความไม่รู้สึกลำบากในบาปบุญคุณโทษ การไม่รู้จักละอายต่อบาป ไม่เกรงกลัวต่อความชั่วก็จะปรากฏในมโนความคิด ความวุ่นวายจะเริ่มต้นขึ้นจากหน่วยย่อยเล็กๆ ในสังคมแผ่กระจายขยายวงกว้างออกไปสู่สังคมเมืองและลุกลามไปถึงระดับประเทศจะมีขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และจะมีต่อไปอย่างไม่มีวันสิ้นสุด แต่ละครึ่งจะแตกต่างกันแต่ระดับความรุนแรงที่ออกมาจากจิตใจของผู้ที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ที่หลากหลายมาผนวกเข้าด้วยกัน ผู้เขียนเห็นว่าควรค่าอย่างยิ่งที่เราจะต้องตระหนักรู้ได้ถึงความสำคัญและความมีอยู่เป็นอยู่ของหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาที่มีได้สำคัญเพียงเพราะแค่มีอยู่คู่วิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชน ให้พวกเราได้เรียนรู้เพียงแค่วันพระหรือวันสำคัญทางศาสนาต้องตื่นมาทำบุญตักบาตร ต้องพากันไปวัด ต้องพากันสวดมนต์ไหว้พระ ต้องพากันไปเวียนเทียน แล้วถ้าไม่ใช่วันสำคัญทางศาสนาเราก็เพิกเฉยเช่นนั้นหรือ พระพุทธศาสนามีคุณค่ามากกว่านั้นมากมายและมีความสำคัญหยั่งรากลงไปถึงหลักการปกครองอย่างในระบอบประชาธิปไตยของประเทศชาติด้วย ดังที่เราจะได้ค้นเคยหลักการในทางธรรมที่ผู้ร่างกฎหมายเห็นควรจะต้องนำมาบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ เพื่อให้ผู้บังคับใช้และรวมถึงผู้ถูกบังคับใช้กฎหมายได้ตระหนักถึง ซึ่งก็คือหลักนิติธรรมนั่นเอง

หลักการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย

ก่อนจะมาพิจารณาถึงระบอบการปกครองในประเทศไทย ขอเกริ่นนำถึงหลักประชาธิปไตย ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันอย่างเป็นสากลมากกล่าวให้เห็นในภาพรวมเสียก่อนว่า คำว่า “ประชาธิปไตย” นั้นเป็นคำที่มีนิยามกว้างมากพิจารณาไปได้ในหลายมุมมองความคิดเห็น หากจะต้องนิยามจำเพาะเจาะจงลงไปให้ชัดเจนเห็นถึงรูปธรรมคงเป็นการยากยิ่งกับโลกในยุคดิจิทัล โลกในยุคโลกาภิวัตน์ ที่ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว แต่เนื่องจากเป็นหลักการใหญ่ที่สำคัญที่จะต้องใช้เวลาสำหรับการศึกษามากพอสมควร จึงพิจารณาได้จากมาตรฐานสากลที่คล้ายคลึงกับระบอบ

^๔ อ่างแล้ว.

ประชาธิปไตยในบ้านเมืองเรา เพื่อวางกรอบของหลักการปกครองในประชาธิปไตยของประเทศไทยก็ทำให้พอเข้าใจได้ ดังนี้^๕

Harold Joseph Laski ผู้นำทางความคิดชาวอังกฤษ ซึ่งเป็นทั้งนักการเมือง นักเศรษฐศาสตร์ นักเขียน ที่ได้รับการยอมรับกว้างขวางได้ให้นิยามความหมายคำว่า ประชาธิปไตย (Democratic) ไว้ที่น่าสนใจว่า ประชาธิปไตยนั้นมี ๒ สถานะ คือ ในฐานะที่เป็นระบอบการปกครองรูปแบบหนึ่ง กับในฐานะที่เป็นวิถีการดำรงชีวิตในสังคมแบบหนึ่ง แต่ความหมายทั้งสองนี้ก็ปะปนหรือเกี่ยวพันกันอยู่มาก เช่น ในสังคมประชาธิปไตยจะปฏิเสธเอกลัทธิของบุคคลอันตั้งอยู่บนรากฐานของชาติกำเนิดหรือความมั่งคั่ง เพศ วรรณะ ศาสนา และช่องว่างทางเศรษฐกิจของประชาชนจะให้มีอยู่น้อยที่สุด แต่ลักษณะเช่นนี้ ลัทธิคอมมิวนิสต์ก็ถือว่าเป็นอุดมการณ์ของลัทธิของตนเช่นกัน ในด้านการปกครอง สิ่งที่คนกลุ่มหนึ่งในประเทศเห็นว่า เป็นการปกครองในระบอบประชาธิปไตยแล้ว ประชาชนกลุ่มที่ยากจนกว่าก็อาจจะมองว่าเป็นคนธิปไตยมากกว่า โดยนัยนี้ ประชาธิปไตยจึงมีความหมายหรือมีบทบาทต่างกันในแต่ละวงการ

และจากนิยามคำว่าประชาธิปไตยของ Harold Joseph Laski นี้ สารานุกรม Encyclopædia Britannica ก็ได้นำมาเป็นต้นแบบให้ความหมายไว้ในทำนองเดียวกันแต่ได้ขยายความหลักประชาธิปไตยไว้ละเอียดขึ้นกว่าเดิม กล่าวคือ คำว่า ประชาธิปไตย ได้ถูกนำไปใช้ในความหมายต่างๆ กันหลายประการ คือ

(๑) ในความหมายดั้งเดิมของมัน คือการปกครองแบบหนึ่งซึ่งสิทธิในการตัดสินใจทางการเมืองนั้นเป็นของพลเมืองทั้งปวง พลเมืองเป็นผู้ใช้โดยตรงตามระเบียบวิธีที่ว่าเสียงข้างมากเป็นฝ่ายชนะ การปกครองแบบนี้เรียกกันว่าประชาธิปไตยโดยตรง หรือ

(๒) เป็นการปกครองแบบหนึ่ง ซึ่งพลเมืองใช้สิทธิอย่างเดียวกันนั้นผ่านทางผู้แทนซึ่งประชาชนเป็นผู้เลือกและรับผิดชอบต่อประชาชน พลเมืองทั้งหมดไม่ได้ใช้สิทธิในการปกครองด้วยตนเอง แบบนี้เรียกว่า ประชาธิปไตยแบบมีผู้แทน หรือ

(๓) เป็นการปกครองรูปแบบหนึ่ง ซึ่งมักจะได้แก่รูปประชาธิปไตยแบบมีผู้แทน แต่ผู้ที่มีเสียงข้างมากจะใช้อำนาจตัดสินใจได้ก็แต่ภายในขอบเขตจำกัดแห่งรัฐธรรมนูญ ซึ่งได้ออกแบบไว้รับรองสิทธิของคนข้างน้อยให้ได้ขึ้นชมสิทธิส่วนบุคคลหรือส่วนรวมบางประการ เช่น สิทธิในการพูด และในทางศาสนา แบบนี้เรียกว่าประชาธิปไตยเสรี หรือแบบมีรัฐธรรมนูญ (Liberal or Constitutional Democracy) หรือ

(๔) ประการสุดท้าย คำว่าประชาธิปไตยมักจะถูกนำมาใช้อธิบายระบอบการเมืองหรือสังคมใดๆ ซึ่งมีแนวโน้มที่จะลดความแตกต่างทางสังคมและเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความแตกต่างอันเกิดขึ้นจากการกระจายทรัพย์สินสมบัติส่วนตัวโดยไม่เท่าเทียมกัน ทั้งนี้ โดยไม่คำนึงถึงว่ารูปของการปกครองในระบบนั้นจะมีลักษณะประชาธิปไตยตามความหมาย ๓ ประการแรกหรือไม่ แบบนี้เรียกว่าประชาธิปไตยทางสังคมหรือเศรษฐกิจ

^๕ จาก ประชาธิปไตย อุดมการณ์ หลักการ และแบบอย่างการปกครองหลายประเทศ (น. ๓-๘), โดย อมร รัชกษัตย์ และคณะ, ๒๕๔๓, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

^๖ คนธิปไตย เป็นระบอบการปกครองแบบหนึ่งซึ่งปกครองโดยคณะบุคคลจำนวนน้อยของสังคม ได้แก่ กลุ่มผู้อาวุโส กลุ่มทหาร หรือกลุ่มคณะปฏิวัติ

มียังมีข้อสังเกตเกี่ยวกับการใช้คำว่าประชาธิปไตยอีกประการก็คือ การใช้คำว่า “ประชาธิปไตย” ปะปนในความหมายเดียวกันกับคำว่า “รัฐธรรมนูญ” กล่าวคือ แม้ว่าประเทศต่างๆ ทั่วโลกจะมีการปกครองและยึดถือลัทธิการเมืองต่างๆ กันมากมายก็ตาม แต่ทุกประเทศในปัจจุบันก็มีรัฐธรรมนูญใช้เป็นกฎหมายหลักในการบริหารจัดการปกครองในประเทศของตนด้วยกันทั้งนั้น ส่วนที่ว่าจะเป็นรัฐธรรมนูญที่เป็นไปตามหลักประชาธิปไตยมากหรือน้อยเพียงใด เป็นรัฐธรรมนูญที่รัฐบาลและประชาชนปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด หรือเป็นสิ่งที่ประชาชนและผู้ทรงอำนาจไม่ค่อยเหลียวแล หรือจะเป็นรัฐธรรมนูญที่เขียนขึ้นไว้หรือไม่นั้น ไม่ใช่สาระสำคัญ ที่จริงรัฐธรรมนูญหมายถึงชื่อที่ใช้เรียกกฎ ข้อบังคับ ที่เป็นหลักใหญ่ที่สุดของสังคมประเทศ ที่มีความสำคัญสูงกว่าหรือลำดับศักดิ์แห่งกฎหมายสูงกว่ากฎหมายอื่นเท่านั้น กล่าวโดยสรุปคือ การมีรัฐธรรมนูญหรือไม่ ไม่ได้เป็นหลักประกันว่าประเทศนั้นจะจัดการปกครองในระบอบประชาธิปไตยเสมอไป แต่การมีรัฐธรรมนูญไม่ว่าจะมีเขียนไว้หรือไม่ หรือมีก็ฉบับก็ตาม เป็นเพียงการยอมรับว่าการปกครองบ้านเมืองนั้นควรจะเป็นไปตามที่กฎหมายสูงสุดของประเทศกำหนดไว้ ไม่ได้เป็นไปตามอำเภอใจของผู้ใช้อำนาจปกครองประเทศ ส่วนกฎหมายที่ว่านั้นจะเป็นธรรมหรือไม่เพียงใดก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยมีการปกครองระบอบประชาธิปไตยและมีรัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษรด้วยย่อมส่งผลให้การจัดระเบียบการปกครองประเทศทั้งในแง่อำนาจหน้าที่ของสถาบันและพฤติกรรมทางการบริหารการเมืองนั้นมีความชัดเจนแน่นอนกว่าการไม่มีรัฐธรรมนูญเป็นลายลักษณ์อักษร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อต้องพิจารณาถึงสิทธิและเสรีภาพของประชาชนในประเทศด้วยแล้ว^๗

สำหรับพัฒนาการของการปกครองประเทศภายใต้ระบอบประชาธิปไตยของไทยนั้น เริ่มขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศโดยคณะผู้ยึดอำนาจหรือคณะราษฎรเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) มาเป็นการปกครองระบอบราชาธิปไตย^๘ ภายใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy) โดยจุดมุ่งหมายที่จะเป็นประชาธิปไตยให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมือง และเข้ามาเป็นผู้ปกครองนั้น ซึ่งในช่วงที่เริ่มสร้างประชาธิปไตยจึงเป็นเวลาที่อำนาจเปลี่ยนมือจากกษัตริย์และพระราชวงษ์มาอยู่ในมือขุนนางที่เรียกว่ามาตยาธิปไตย^๙ เป็นประชาธิปไตยเพียงครั้งเดียว นั่นคือเมื่อการเมืองไทยที่มุ่งหมายนั้นเป็นประชาธิปไตยตัวแทน ประชาชนเลือกผู้แทนราษฎรโดยมอบหมายให้ผู้แทนราษฎรไปจัดตั้งรัฐบาลเอง จึงเป็นรัฐสภาที่อำนาจนิติบัญญัติเป็นที่มาของคณะรัฐมนตรี แต่ปรากฏว่าทางรัฐบาลเองโดยนายกรัฐมนตรีได้เป็นผู้กำหนดตัวคนที่จะได้รับแต่งตั้งให้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจำนวนกึ่งหนึ่งของสมาชิกสภาทั้งหมด ให้มีศักดิ์และสิทธิเท่าเทียมกับสมาชิกที่มาจาก การเลือกตั้ง จนผ่านเข้าสู่ยุคการปกครองระบบเสนาธิปไตย ที่ทหารเข้ามามีบทบาททางการเมืองมากขึ้น เกิดการแบ่งฝ่ายทหารที่คิดต่าง จากที่เคยผ่อนปรนให้มีการปกครองในรูปกึ่งประชาธิปไตยก็กลายมาเป็นยกเลิกการปกครองรูปแบบนี้ ยกเลิกรัฐธรรมนูญ ยกเลิกรัฐสภา ตั้งกลุ่ม

^๗ อ่างแล้ว, หน้า ๗-๘.

^๘ ราชาธิปไตย หมายถึงระบอบการปกครองอีกรูปแบบหนึ่งที่มีพระราชาเป็นใหญ่

^๙ มาตยาธิปไตย หมายถึงระบอบการปกครองโดยเหล่าขุนนาง ข้าราชการพลเรือน

คณะปฏิวัติ ปกครองตนเองเป็นเอกราชปัติย์^{๑๐} มีอำนาจสิทธิขาดในแผ่นดิน เป็นช่วงที่ประชาธิปไตย หยุดการพัฒนาเรื่อยมาจนกระทั่งนำมาซึ่งเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ และเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ ในบ้านเมือง เพื่อเรียกร้องรัฐธรรมนูญและการปกครองที่เป็นประชาธิปไตยโดยแท้ เป็นการล้มรัฐบาลอำนาจนิยม เปิดทางของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยให้ประชาชน^{๑๑} ที่กล่าวมานี้เป็นเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการเมืองไทยที่เกิดขึ้นตลอดเวลาส่งผลกระทบต่อระบอบ การเมืองการปกครองของประเทศไทยตามที่ได้สรุปมาข้างต้น พัฒนาการกว่าจะมาเป็น การปกครอง ในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขเช่นทุกวันนี้ แต่ความเป็นประชาธิปไตยดูเหมือนว่าไม่มีที่ท่าว่าจะสะดุดหยุดลงเหมือนอายุความในทางคดี เพราะหลักการนี้เป็นการสากลเป็น หลักการใหญ่ โดยเฉพาะในทางการปกครองด้วยแล้ว ประชาธิปไตยตั้งอยู่ได้ด้วย การไม่เลือกชนชั้น ไม่เลือกเพศสภาพ ไม่เลือกเชื้อชาติ ไม่เลือกศาสนา ไม่เลือกประเทศ ไม่สุดโต่งไปทางด้านใดอย่าง ชัดแจ้ง และจะยังคงต้องเคารพซึ่งศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของประชาชนทุกคนในประเทศ เคารพซึ่ง สิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาคของกันและกัน เคารพซึ่งกฎ กติกาที่มีอยู่ในสังคม คำนึงถึง ประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง เช่นนี้แล้ว ไม่ว่าสถานการณ์บ้านเมืองจะอยู่ในสภาวะที่น่าเป็นห่วงกังวล ลึกเพียงใด หรืออยู่ในสภาวะที่ขาดรัฐธรรมนูญมาบังคับใช้ก็ตาม แก่นแห่งหลักการพื้นฐานความเป็น ประชาธิปไตยก็จะต้องยังทำให้ประชาชนในประเทศนั้นดำรงอยู่ได้ แต่การจะดำเนินลุล่วงไปได้นั้น จำต้องอาศัยจุดเกาะเกี่ยวเดียวกัน ซึ่งในประเทศไทยนั้น ความดำรงคงอยู่อย่างสถาพรของ สถาบันหลักอันเป็นเสมือนเครื่องมือเป็นกลไกยึดเหนี่ยวจิตใจคนไทยทั้งชาติให้ร่วมแรงร่วมใจกันก้าว ข้ามวิกฤตชาติต่อไปได้นั้นคือ สถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ของประเทศไทยเรานั้นเอง

พระพุทธศาสนากับหลักประชาธิปไตยของไทย

ดังที่ผู้เขียนได้น้อมอัญเชิญพระปฐมบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา ภูมิพลอดุลยเดชเนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกมาข้างต้น เพื่อแสดงถึงความสำคัญและน้อมรำลึก ในต้นแบบแห่งการปกครองที่เหล่าพสกนิกรผู้เกิดและเติบโตในแผ่นดินรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ ปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชได้ตระหนักรู้ถึงผลแห่งการที่พระองค์ได้สร้างไว้ พระองค์ปกครอง ให้ประชาชนได้เห็นแล้วถึงพระจริยวัตรแห่งพระองค์ท่านที่ทรงปกครองแผ่นดินโดยพุทธศาสนธรรม ทรงใช้หลักธรรมคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนาใช้ในการปกครองแผ่นดินต่อเนื่องมายาวนาน ๗๐ ปีเศษ เป็นระยะเวลากว่า ๘๐ ปีของระบอบประชาธิปไตยไทย ทรงยึดมั่นในรัฐธรรมนูญและ กฎหมายตลอดรัชสมัย เพื่อประโยชน์สุขของปวงพสกนิกรชาวไทย^{๑๒} และเหนือสิ่งอื่นใด ทำให้

^{๑๐} เอกราชปัติย์หรือเอกราชปัติ โดย เป็นระบอบการปกครองโดยคนคนเดียว

^{๑๑} จาก การเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย (น. ๑-๗๗), โดย นรนิติ เศรษฐบุตร, ๒๕๕๑, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.

^{๑๒} อ้างแล้ว.

ปุณฺณ^{๑๓} อย่างเราได้ตระหนักรู้และเข้าใจถึงความสำคัญและเห็นถึงประโยชน์ที่แท้จริงของหลักธรรม คำสอนแห่งพระพุทธศาสนา ว่าเมื่อได้นำมาปฏิบัติและประยุกต์ใช้กับการใดๆ เรื่องใดๆ ไม่ว่าจะ การเล็กหรือการใหญ่ ผลที่จะได้รับนั้นมีมากมายมหาศาล และที่ว่ามีมากมายมหาศาลสำหรับ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช นั่นคือ ประโยชน์สุขของมหาชนชาวสยาม พสกนิกรชาวไทยกว่าหกสิบล้านคนที่ได้รับอานิสงส์จากการปกครองแผ่นดินโดยธรรมจากพระเมตตา ของพระองค์ท่าน

ผู้เขียนจึงขอหยิบยกหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าบางบทมาอธิบายถึงความสำคัญ ความสัมพันธ์และความเกี่ยวข้องกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นเรื่องใกล้ตัวที่ควรค่า แก่ปุณฺณอย่างเราจะนำมาปฏิบัติประยุกต์ใช้ได้ เพื่อสนองพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระ ปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชที่ทรงปกครองประเทศโดยธรรมให้ดำรงคงอยู่สืบไป ดังนี้

๑. ราชสังคหัตถุ^{๑๔} หรือสังคหัตถุของพระราชอา คือหลักการสงเคราะห์ประชาชนของ นักปกครองอันมี ๔ ประการ ได้แก่

- (๑) สัสสมณะ ฉลาดบำรุงธัญญาหาร
- (๒) ปุริสมณะ ฉลาดบำรุงข้าราชการ
- (๓) สัมมาปาสะ ผูกผสานรวมใจประชาด้วยการส่งเสริมสัมมาชีพให้คนจนตั้งตัวได้
- (๔) วาชไปยะ มีวาหะดุคตัมใจ

สำหรับสังคหัตถุของคนทั่วไปที่ใช้ดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมใหญ่ก็มีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นหลักการสงเคราะห์ ยึดเหนี่ยวจิตใจคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคีปรองดอง เพื่อความเป็นเอกภาพ ประกอบด้วย ๔ ประการ ได้แก่

- (๑) ทาน การให้ปันผลประโยชน์แก่กันหรือมีการเผื่อแผ่
- (๒) ปิยวาจา การรู้จักใช้วาจาแสดงน้ำใจดี ที่จะแก้ปัญหาและช่วยเหลือกัน
- (๓) อัตถจริยา การเอากำลังร่างกายเข้าช่วยเหลือร่วมมือกัน
- (๔) สมานัตตตา การมีความเสมอภาค ทำตัวให้เข้ากันได้ โดยร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ร่วมกัน เคารพและแก้ปัญหาไม่ทอดทิ้งกัน ไม่ดูถูกดูหมิ่นกัน ไม่เอาर्डเอาเปรียบกัน และไม่เลือกที่รักผลักที่ ชัง สม่่าเสมอสมานกันโดยธรรม

๒. หลักสาราณียธรรม^{๑๕} ธรรมที่เป็นเหตุให้ระลึกลึงกัน ทำให้มีความเคารพกัน ช่วยเหลือ กันและสามัคคีพร้อมเพรียงกันในชุมชนแห่งกาลยามมิตร ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ คือ

- (๑) จะทำอะไรก็ทำต่อกันด้วยเมตตา ทำด้วยใจหวังดี
เช่น เมื่อมีกิจการส่วนรวมก็มาร่วมมือกัน พร้อมแพรียงกันทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ด้วยหวังดีที่จะให้เกิดประโยชน์สุขต่อกัน
- (๒) จะพูดอะไรก็พูดต่อกันด้วยเมตตา พูดด้วยความหวังดี
เช่น มุ่งแก้ปัญหา มุ่งให้เกิดความสามัคคีและประโยชน์สุขร่วมกัน

^{๑๓} หมายถึง คนที่ยังมีกิเลสหนา, สามัญชน, ผู้ที่มีได้เป็นพระอริยบุคคล

^{๑๔} จาก พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (น. ๓๔๑), โดย พระพรหมคุณาภรณ์, ๒๕๕๔, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิกจำกัด.

^{๑๕} จาก นิติศาสตร์แนวพุทธ (น. ๘๐-๘๑), โดย พระพรหมคุณาภรณ์, ๒๕๕๓, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิกจำกัด.

(๓) จะคิดอะไรก็คิดต่อกันด้วยเมตตา คิดด้วยใจหวังดี
เช่น คิดในทางแก้ปัญหา ในทางสมัครสมานประสานส่งเสริม ในทางที่จะเอื้อเพื่อ
ช่วยเหลือสนับสนุนกันเพื่อจุดหมายที่ตั้งงาม ด้วยอาการยิ้มแย้มแจ่มใส

(๔) ได้มาแบ่งกันกินใช้

ยังมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนว่า พระพุทธศาสนา mong ข้ามเรื่องนี้ ไม่เอาใจใส่เรื่องวัตถุ
แต่แท้จริงพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับเรื่องผลประโยชน์เป็นอย่างมาก แต่ในขอบเขตที่เรียกว่า
เป็นปัจจัย เพราะฉะนั้น เรื่องการแบ่งปันลาภและเอื้อเฟื้อกันจึงมาในหลักการของการอยู่ร่วมกัน
ซึ่งรวมถึงเรื่องจัดสรรผลประโยชน์

(๕) ตั้งอยู่ในหลักความประพฤตินิยมกัน

หลักการนี้ในทางพุทธศาสนาเรียกว่า สีสสามัญญตา แปลว่าความเป็นผู้เสมอกันในศีล
ทุกคนต่อหน้าวินัยแล้วเสมอกันทั้งหมด แม้แต่เป็นพระอรหันต์ก็ไม่ยกเว้น วินัยกำหนดไว้ให้เสมอ
ภาคกันและจึงต้องพยายามประพฤติตัวให้เสมอกันโดยศีล เพื่อไม่ให้เป็นที่รังเกียจแก่ชุมชน

(๖) มีความเสมอกันโดยทิวติ เรียกว่า ทิวติสามัญญตา หมายความว่า ยึดถือหลักการและ
อุดมการณ์ของสังคมร่วมกัน สังคมใดไม่มีหลักการร่วมกัน เช่น สังคมประชาธิปไตยนี้ ถ้าประชาชน
ไม่ยึดมั่นถือมั่นในหลักการพื้นฐานแห่งประชาธิปไตยร่วมกัน ก็ถึงอวสาน เพราะฉะนั้นสมาชิกทุกคน
จึงต้องมีอุดมการณ์และมีหลักการร่วมกันและควรให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันเพื่อความสงบสุขร่มเย็น
ของมหาชนชาวสยาม

๓. หลักนิติธรรม^{๑๖}

(๑) เป็นหลักพื้นฐานแห่งกฎหมายที่ทุกคนพึงต้องยึดมั่นเคารพและปฏิบัติตามกรอบของหลัก
นิติธรรม

(๒) การใช้อำนาจรัฐของกลุ่มบุคคลรวมถึงองค์กรหน่วยงานตามรัฐธรรมนูญ จะต้องเป็นไป
ตามหลักนิติธรรม

(๓) การบริหารราชการแผ่นดิน ต้องเป็นไปตามหลักนิติธรรม

(๔) หลักนิติธรรม (The Rule of Law) เป็น “จริยธรรมของกฎหมาย” (Morality of law)
ซึ่งรวมทั้งอุดมการณ์ และมาตรฐานของกฎหมายและการใช้กฎหมายในสังคมมนุษย์เพื่อ
สร้างความถูกต้องและเป็นธรรมให้เกิดขึ้น (ศาสตราจารย์ ดร.บวรศักดิ์ อุวรรณโน)

หลักนิติธรรมไม่ใช่บท sanction ที่จะมีผลบังคับใช้อย่างเคร่งครัดซึ่งขนาดไปละเมิดสิทธิและ
เสรีภาพของประชาชนเป็นการตายตัวให้ต้องปฏิบัติตาม

ซึ่งหลักนิติธรรมนี้ ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ กฎหมาย
สูงสุดประเทศที่มีควบคู่ไปกับการปกครองในระบบประชาธิปไตยของไทย ได้ให้ความสำคัญยิ่งกว่า
รัฐธรรมนูญฉบับที่ผ่านมาในอดีต เพราะมีใช้เพียงแต่นำมาบัญญัติวางหลักไว้ในมาตรา ๓ วรรคสอง
ความว่า “รัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล องค์กรอิสระ และหน่วยงานของรัฐ ต้องปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นไป
ตามรัฐธรรมนูญ กฎหมาย และหลักนิติธรรม เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของประเทศชาติและความผาสุก
ของประชาชนโดยรวม” รวมถึงในหมวด ๓ ที่ว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทยตาม

^{๑๖} ยกมาจากบทความเรื่องบทบาทของภาคเอกชนตามหลักนิติธรรมที่ผู้เขียนได้เคยศึกษาและสรุปความถึงหลักนิติธรรมไว้

มาตรา ๒๖ วรรคหนึ่ง ความว่า “การตรากฎหมายที่มีผลเป็นการจำกัดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคล ต้องเป็นไปตามเงื่อนไขที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ ในกรณีที่รัฐธรรมนูญมิได้บัญญัติเงื่อนไขไว้ กฎหมายดังกล่าวต้องไม่ขัดต่อหลักนิติธรรม ไม่เพิ่มภาระหรือจำกัดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลเกินสมควรแก่เหตุ และจะกระทบต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของบุคคลมิได้ รวมทั้งต้องระบุเหตุผลผลความจำเป็นในการจำกัดสิทธิและเสรีภาพไว้ด้วย” นอกจากนี้ยังได้สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการปกครองที่จะดำรงคงอยู่ได้ มิใช่เพียงแต่ใช้อำนาจที่มีอยู่ในมือผู้ครอบครองเท่านั้น แต่จำเป็นต้องมีธรรมะประกอบควบคู่ไปพร้อมกันด้วย

นอกจากหลักการที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้นนี้แล้ว ยังมีแก่นใจความจากหลักการคำสอนบทอื่นๆ อีกที่ควรค่าที่จะนำมาปรับใช้กับการปกครองในระบบประชาธิปไตยของประเทศไทยเรา และตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้บัญญัติชัดเจนให้เห็นแล้วว่า ยังคงหลักการเดิมคือมอบอำนาจอธิปไตยให้เป็นของปวงชนชาวไทย และประชาชนชาวไทยจะใช้อำนาจนั้นได้โดยผ่านตัวแทนที่ตนใช้สิทธิเลือกตั้งเข้ามาบริหารจัดการประเทศโดยระบบเสียงข้างมากให้เข้ามาทำหน้าที่แทนตน ซึ่งการใช้อำนาจแทนประชาชนนั้นเองกฎหมายสูงสุดยังได้ตอกย้ำให้ต้องปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ กฎหมาย และหลักนิติธรรม เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของประเทศชาติและความผาสุกของประชาชนโดยรวม การที่มีหลักนิติธรรมมากำกับไว้อีกชั้นหนึ่ง สะท้อนให้ผู้ใช้อำนาจไม่ว่าจะเป็นอำนาจของฝ่ายบริหาร ฝ่ายนิติบัญญัติ และฝ่ายตุลาการ นอกจากจะต้องมีการดูแลกันและกันและกันเองแล้วยังจะต้องมีหลักธรรมมากำกับใจตนไม่ให้ใช้อำนาจที่มีอยู่เกินขอบเขตออกนอกกลุ่มนอกทาง

จากประสบการณ์ที่ผ่านมาของประเทศไทยที่ฝ่าข้ามวิกฤตการณ์ปัญหาบ้านเมือง มีการแบ่งฝักแบ่งฝ่าย มีความขัดแย้งกันในทางความคิด แม้ประเทศจะอยู่ในช่วงไม่มีรัฐธรรมนูญมาบังคับใช้ แต่การปกครองในระบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ก็ยังคงดำรงอยู่ได้ โดยหวังว่า จากนี้ต่อไปจะสามารถใช้หลักธรรมมาประกอบควบคู่ไปกับการปกครองประเทศโดยมีเป้าหมายความสงบสุขของประชาชนภายในประเทศเป็นที่ตั้ง ซึ่งการนี้จะสำเร็จได้คงไม่ใช่แค่เพียงผู้ใช้อำนาจปกครองประเทศ ประชาชนคนไทยทุกคนทุกเพศทุกวัยทุกเชื้อชาติทุกศาสนาก็ด้วยเช่นกัน และควรที่จะขยายการปกครองระบอบประชาธิปไตยภายใต้หลักธรรมปลูกฝังไปยังเยาวชนคนรุ่นใหม่ จากรุ่นสู่รุ่นให้ตระหนักรู้ เข้าใจถึงเนื้อแท้ของระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทยอย่างแท้จริง เพื่อเป็นการส่งเสริมและสืบสานการปกครองโดยธรรมให้ดำรงคงอยู่สนองพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชสืบไป

บรรณานุกรม

กระทรวงวัฒนธรรมและคณะ. (๒๕๕๙). ๙๙ พระบรมราโชวาท น้อมนำราชภัฏร่ำเย็นเป็นสุข
ศานต์. กรุงเทพฯ: สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม.

นรนิติ เศรษฐบุตร. (๒๕๕๑). การเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทย. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. (๒๙ มีนาคม ๒๕๖๐). หลักนิติธรรมกับธรรมาธิปไตย. เอกสารประกอบการ
บรรยายหลักสูตรหลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๕.

พระพรหมคุณาภรณ์. (๒๕๕๓). นิติศาสตร์แนวพุทธ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิกจำกัด.

พระพรหมคุณาภรณ์. (๒๕๕๔). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
บริษัทสหธรรมิกจำกัด.

พระพรหมคุณาภรณ์. (๒๕๕๕). พุทธธรรม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิกจำกัด.

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐.

ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. กรุงเทพฯ: บริษัทศิริ
วัฒนาอินเตอร์พริ้นท์จำกัด.

อมร รักษาสัตย์ และคณะ. (๒๕๔๓). ประชาธิปไตย อุดมการณ์ หลักการ และแบบอย่างการ
ปกครองหลายประเทศ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.